

החותם על שטר שלא קרא או לא הבין על מה חתום: "חוזה אחד" בהלכה

הרבי ד"ר אליו גורפינקל

3. שטר שנכתב ע"י צד אחד	מבוא
4. תנאים שניתנ' להניה שהחותם המסויים	א. הדין היסודי
לא היה מודע לקיוםם	ב. אופנים בהם טענת אי-ההבנה מתקבלת
5. חיובים שאינם סבירים	1. תוספות שאין לצפו שיופיעו בהסכם
סוף דבר	2. חותם הנתון במצב נפשי מיוחד

מבוא

יחחו של החוזה האחד לעומת כל חוזה אחר הוא, שבניגוד לחוזה הנערך ונחתם בין שני אנשים, השותפים לנישוחו באופן מלא, החוזה האחד מנוטח על ידי אחד הצדדים להתקשרות, לטובת התקשרויות רבות עם ערכנים שונים. לרוב, מנסחי החוזה הם "הצד החזק", חברות גדולות, בניינים, קבלי ניין וכדומה, שביכולתם לשכור את שירותיהם של משפטנים, שינטחו עבורם חוזה שיטיב אתם ככל שניתן, ויקפה את העדר עמו הם מתקשרים. לעיתים, החוזה האחד משופע בפרטים טכניים מקרים, בניושים שאינם נהיירים להדיות ובאותיות קטנות, שלא תמיד טורח הלוקח לקרוון.

חוים מסוג זה הם פרי ההתחפות התעשייתית האדירה של המאה האחרון, מכוחה נוצרו תאגידים רביע עצמה, המתקשרים עם אלף לקוחות, ומשום כך, אין יכולתם לשבת ולערוך חוזה מיוחד עבור כל לקוח.

אופיים של חוזים אלו, עורר לא אחת את השאלה, האם נכון להניח, בדרך שמנחים בחוזה רגיל, שהחותם על החוזה מודע לתנאי החוזה, ומשום כך, לא תשמע טענתו, שלא הבין את פרטי החוזה, ולא היה מודע למשמעותו.¹

* הרבי ד"ר אליו גורפינקל, בית הספר ללימודי יסוד ביידוט, אוניברסיטה בר-אילן.

גירסה ראשונה של מאמר זה התרפסה בספר **משפטי ארץ ב – טענות וראיות** (תשס"ה), עמ' 309-309. וכן נידונה הסוגיה מחדש בספר **משפטן וטענות**.

1. מאמרי יתרכו בדיון על נקודה זו. דיון שלם במעמדו ההלכתי של "חוזה אחד" דורש עיסוק בנושאים נוספים, דוגמתו: תנאי שהחוזה האחד מל תני אחר מפורש, תנאי שהחוזה האחד מול דין תורה, ועוד. לעניין זה ראה: ש' ורפהטייג, "חוזה אחד במשפט העברי", שנה בשנה (תשל"ד), עמ' 236-246.

לכארה, טענותו של מי שהחתם על חוזה, שלא קרא אותו, או שקרה ולא הבין את משמעותו, היא טענה משוללת תוקף. המתחייב חתום על השטר בבחירה המילאה, והיה עליו לבחון היטיב ומה הוא מתחייב. במידה ולא עשה כן – אין לו להלין אלא על עצמו בלבד.

אמנם, הסבר זה מובן לגבי סוחר, האמור להבין בתחום זה. ניתן אף לקבלו בדוחק לגבי אדם רגיל, המבצע עסקה מיוחדת, כזו שאינה מוגנת בכל יום, כגון רכישת דירה. בעסקה מסווג זה, אדם סביר משתדל 'למזור' את 'כללי המשחק', על מנת שלא להפסיד, ואם הוא רוואה שאינו מסוגל לכך – הוא מתייעץ בבעל מקצוע או עורך דין.

אולם, האם ניתן לקבל את ההסבר, לגבי אדם מן היישוב נמצוא בקשרים עסקיים עם גופים רבים, כגון בנק, חברת ביוטיכון, חברת אשראי, ועוד? האם נוכל לומר בביטחון שאדם זה מבין היטיב את משמעויותיהן של האותיות הזרísticas והניסיוחים המשפטיים המסובכים המוגשים לחתימתו, לעתים, תוך חוברת עבה של טפסים?

אמנם, ניתן היה לצפות שאדם שcool לא יחתום על טפסים מסווג זה, אך בכל אופן, עינינו רואות שהציבור נהוג לחותם עליהם. על מה מסתמכים החותמים?

נראה, ש מרבית החותמים מניחים שכיוון שמדובר בהתקשרות מסוימת, ובחוזה של שכמותו חותמים לפחות אפוי או מאות אפויים נוספים, 'משיחו' בודאי קרא ובירך אותו. כאשר מדובר בחברה כלכלית גדולה כגון בנק או חברת ביוטיכון, הדברים גם מוסדרים ע"י רשות המדינה: באחריות המפקח על הבנקים לאשר כל מסמך שכזה.

לכן, במקרים רבים, כאשר מתרור למתחייב עד כמה הוא משועבד, הוא טוען להגנתו שלא שירשו זו היא ממשמעות התחייבותו.

מאמר זה נועד לבחון מהו יחס ההלכה לחווה האחד, ולטענות מן הסוג الآخرון.

א. הדין היסודי

להלכה, החותם על שטר מתחייב בכל הכתוב בו, ואיןו יכול לטען שלא ידע מה כולל השטר. מקור הדין הוא בדרכי הרשbab² בתשובותיו, וזה לשון השאלה –

שאלה: הודהה בחתום ידו, והשטר בגוףן (=כתב) של כותים, מהו? כיון שלא ידיע למקרי, לא מהני, או דילמא, שלא אהתר אלא בעדים, דילתנהו בתורת עדות כיון שלא ידעי למקרי. אבל בהודאת בעל דין, הוא אודע כל מה דכתיב עליו? ²

כלומר, האם כיון שלטענת החותם השטר נכתב בשפה אחרת אין הוא מבין, חתימתו אינה מעידה על גמירות דעתו לקבל את כל תנאי ההסכם – כשם שחתימת עדים על שטר הכתוב בשפה שאין הם מבינים אותה תקפה והשטר פסול; או שמא, כאשר החותם הוא בעל

הדין יש לראות את חתימתו כמשמעותו "הוראת בעל דין", והסכמה לכל תנאי השטר? בתשובתו, מכשיר הרשbab² את השטר, ונונן תוקף לכל התחייבויות הנובעות מן החתימה, מכוחם של שני נימוקים –

.2. שו"ת הרשbab² המיויחסות למלב"ז, עז; מופיע בקיצור בשו"ת הרשbab² א, תתקפה.

כל שחתם ידו יוצאה עליו, גובין ממנה מבני חרי. דאפסילו לשנתמצא לומר: דכשאינו יודע לקרוות, לא מתחייב, מכל מקום, מסתמא אני אומר: כל שהוא חתום, ודאי קרא ואחר בר חתום. ומאן לימא לך שאין יודע? ואעפ' שאין רובן של ישראל יודעים רקמות בשטרוי ארמי. כיון דאפשר דידע, חזקה בינו' דחתם, ידע וקרא!...
עוד אני אומר לפי עיקר השאלת: שאפסילו כשהמלואה מודה לו שאין יודע לקרוות, אי נמי שיש עדים שחתם עד שלא קראו, מכל מקום מתחייב הוא עתה בכל מה שכותב בו. כיון שלא חש לקרוותו, וסマー' על הסופר. סבל הסומר על נאמנות של אחרים, הלא הוא גומר בדעתו להתחייב בכל מה שיאמר מי שהאמין על עצמו. והיינו טעמא דשליש... אעפ' שאין יודע מה שכותבו עליו. ולא חש לקרוותו, וחתום בחותם ידו. שהוא גומר בדעתו להתחייב בכל מה שכותבו בו. והרי הוא חייב בכל אותו חיוב, אעפ' שלא לה, מדר' יוחנן. דאמר (כתובות קא,ב) חייב אני לך מנה, חייב. כלומר: אעפ' שלא היה חייב לו. וקייל' כר' יוחנן.

כלומר, גם בנסיבות בה ברור שהחותם לא ידע על מה הוא חתום, וכגון שהמלואה מודה שלא ידע על מה חתום או שיש עדים שלא קרא את השטר לפני שחתם עליו – חתימתו תקפה, משום שסマー' בדעתו על הסופר וגמור בדעתו להתחייב בכל הכתוב בשטר (כדין המפקיד אצל שליש), אעפ' שלא לה, הוא מתחייב (שהרי מצינו שאדם יכול להתחייב בשטר אעפ' שלא לה³).

התשובה הובאה להלכה בבית יוסף⁴, ונפסקה להלכה בשולחן ערוך –
הודאה בחותם ידו, והשטר בגוףן של עובדי כוכבים, והדבר ברור שאינו יודע לקרוות,
ויש עדים שחתם עד שלא קראו, מ"מ, מתחייב הוא בכל מה שכותב בו.⁵

וכך פוסק גם הרמ"א.⁶
אמנם, ניתן לטעון, שמדובר מתחיחסים להסכם פרטי שנעשה בין שני אנשים, בעוד אדם החתום על מסマー' מול חברה או תאגיד, חתום כי "בר' כולם עושים", بلا להתחייב באמות לכל פרטי המקרים וההנאים המפורטים בשטר. עיון בתשובה אחרת של הרשב"א ובאופן בו התקבלה בהלכה, דוחה טענה שכזו –

נשאל ביהודי עם הארץ שבא לגרש את אשתו ואמרו לו בית דין שיפרע לה כתובתה. ואמר שלא הבין בשרא החזון הכתובה והמתנות ולא הבין התנאי. ואמר כי שאלו את פי הרב רבי מאיר ז"ל,⁷ והשיב דשותען לו. והוא אומר אכן שומען לו

.3. כפי הנפסק בשולחן ערוך ח"מ, מ.

.4. בית יוסף ח"מ, סט, בסופה.

.5. שולחן ערוך ח"מ, מה, ג.

.6. רמ"א ח"מ, סח, ב.

.7. "הבית יוסף בחושן משפט העתיק "הרמ"ה", ועיינו בנסת האגדולה שם, כה, שהעיר שאפשר שהוא מהר"ם מרוטנבורג ולא הרמ"ה מטוליטולא. אמן, בוצרו הכספי הקצר... מפושש שהוא רבינו מאיר הלו" (הערת המהדיר בהוצאת הרשב"א של מכון ירושלים). בתשובות ובפסקים שבהם עסקתי נוכחתי, שיש מהמחברים שציינו "רמ"ה" ויש שציינו "מהר"ם". بلا להכנס לדין, אזכיר את שמו של רמ"ה על דעה זו.

דוחקה שהיעדו עדים בעל פה ועל פי חתמו בו.⁸ ואם אין אתה אומר כן לא הנחת חיוב לעמי הארץ ולא על הנשים דעתן יטענו כן. ואין אלו אלא דברי תמה. אבל מה אעשה שכבר הורה זקן יושב בישיבה חכם עם איש שיבחה.⁹

כלומר, דעת רמ"ה ששובים לבעל, וטענת אי ההבנה היא טענה קבילה, בעוד שלדעת הרשב"א, להלכה, לא שומעים לו. מכל מקום, למעשה, מצטרף גם הרשב"א לפסק דין של הרם"ה, מכוח סמכותו של הראשון: "אבל מה אעשה שכבר הורה זקן יושב בישיבה, חכם עם איש שיבחה".¹⁰

הבית יוסף¹¹ מעדיף את סברתו של הרשב"א, וכך הוא פוסק להלכה גם בשולחן ערוך – מי שטعن על כתובות אשתו שהיא עם הארץ ולא הבין כשקרה החזון הכתובה והתנאים, אין שומעין לו.¹²

כר מカリע גם הרם"א.¹³
פסק כלל מצענו בדברי הריב"ש –

מדקדקין על לשון השטר ודין עפ"י אותו דקדוק, ולא אמרין האי גברא לא גmir בולי האי והיה סבור שהדין היה בעניין כן ומפני כן כתוב אותו לשון.¹⁴

דבריו הוועתקו להלכה, על ידי הרם"א.¹⁵
לכאריה, נושא דיווננו שני בחלוקת ראשונים, אלא שיש שטענו שגם מסכים בחילק מהמקרים שטענת אי-הבנה אינה מתבללת.
הרב עובדיה יוסף מסביר,¹⁶ שאף הרם"ה, המקבל את הטענה, שהחותימה אינה מחייבת בכלל אופן, עושה כן רק לגבי מקרים מן הסוג הנדון בתשובה הרשב"א, כאשר העדים חתמו על הכתובה במקום הבעל.¹⁷ לדבריו, אילו היה הבעל חותם בעצמו, היה מודה גם הרם"ה שחתימתו מחייבת אותן בכל דבר.

.8. עולה מדבריו, שבמקרה הנידון, הבעל לא חתום בעצמו על הכתובה, אלא עדים חתמו בשםיהם (על האפשרות לעשות כן, ראו בשולחן ערוך ח"מ, מה, ה; אה"ע ס, יג). הבדל זה אינו משפייע על ניתונו שלמדו מקרה זה למקרה שהוא חתום בעצמו, כיון שאדרבה, כאשר הוא בעצמו חותם, פשוט יותר שהוא מתחייב בכל הכתוב בשטר, וכך שמדובר בשוו"ת חתום סופר ח"מ, ה (מובא בפתח תשובה ח"מ, סא, ו). ראו עוד לקמן מוה שנדרן בכאן.

.9. שוו"ת הרשב"א א, תרכט.

.10. הכר מפרש את דבריו בשוו"ת יביע אומר ג, אה"ע, יג.

.11. בית יוסף אה"ע, ס"ו בסופו.

.12. שולחן ערוך ח"מ, סא, יג.

.13. רם"א אה"ע, ס"ו, יג.

.14. שוו"ת הריב"ש, תפ (מובא בבית יוסף ח"מ, סא).

.15. רם"א ח"מ, סא, יג.

.16. שוו"ת יביע אומר ג, אה"ע, יג.

.17. ראו לעיל הע' 9.

רבי חיים בנבנישטי¹⁸ מסביר, שרמ"ה מקבל טענת אי-הבנה רק במקרים שהוא מסתברת, כגון בתנאי כתובה מיוחדים, אך איןו מקבלה ביחס לעיקר החיוב. על כל פנים, ההלכה המקובלת היא, שטענת אי-הבנה בשטר, אינה מתقبلת גם במקרים שיש לה בסיס. כך הכריעו הרבה עובדיה יוסף¹⁹, הרבני טנא, נשר, והורוויז²⁰ והרב צבי יהודה בן יעקב.²¹

ב. אופנים בהם טענת אי-הבנה מתقبلת

עיוון בספר הפסיקים והשו"ת, מעלה כמה אופנים, שבהם, בניגוד לדין היסודי, טענת אי-הבנה היא טענה קבילה. נפרט מקרים אלו מן הקל אל הכל, מן הפשט אל המחוידש יותר.

1. תוספות שאין לצפות שיופיעו בהסכם

הרשב"א²² דין במקרה של ויכוח בין בת נשואה לאחיה. הבת טוענת שקיבלה את הקרןעות במתנה מאמא (והשטר אבד), ולעתמתה, האחים טוענים שהקרןעות שלהם הן, והם הקיישום. נגד טענת הבת, עומד שטר כתובתה, שתוכנו מעיד על כך שהקרןעות שבמחלוקתهن של הקדש: מוגדרים בו מעצרי השدة שהכניתה לבעל, על ידי הצעין השדות הסמוכים כשייכים להקדש. מנגד, הבת טוענת שהיא לא נתנה דעתה לפרט שטר הכתובת, ומושום לכך, לא מתחה, ולא דרש לשנות את נוסחו.

הרשב"א מזוכה את הבת, וממנ מק –

ואע"פ שעשאן הבעל לה בכתבתה סימן לשאר קרנקות שהכניתה לו לא הפסידה בכר, דעשה סימן לאח[ורי]ם לפי שיש הוודה בכר, אבל זו שעשאה הבעל סימן אין בכר כלום. ועוד שטענה יפה היא بما שאמרה שלא הבינה בכר ולא שמעה, ואנן טהדי שאין בלה מרגשת במה שכותבתה. ובכיווץ בדברים אלו סומכת היא בכר על אחרים.²³

רבי חיים בנבנישטי²⁴ בא לישב את דברי הרשב"א עם דבריו בתשובות שהובאו לעיל. הוא דוחה שם את תירוצו של מהר"י הלוי, שניסה לחלק בין עמי הארץ ונשים לבין אנשים אחרים, והוא מבחין בין התשובות באופנים אחרים: אופן אחד, מבחין בין טענה העוסקת

.18. *נכנת הגדולה אה"ע*, טו, הగות בית יוסף, לח.

.19. שם.

.20. תיק 5069/תש"ל, פד"ר ט, 16 (ובפרט בעמ' 25), וראו גם בתיק 925/ל"ג פד"ר י, 82, 94.

.21. *משפטיך ליעקב ב, טו (ריח'ritt).*

.22. *שו"ת הרשב"א א, אלף קנו.*

.23. שם.

.24. *נכנת הגדולה חו"מ קמו, הגות בית יוסף, ח.*

במצרי השדה, המתבלט, הואיל ומדובר בפרטים נוספים, שאינם מעיקר הכתובה,²⁵ לטענה הנוגעת לפרטים שהם מעיקרו של הטענה.

הרב יוסף קאפק קיבל את הבדיקה של בעל כניסה הגדולה –

אלא ברור, שחייב זה בדעת הרשב"א כלומר לחלק בין הדברים שהן עיקר הכתובה והתנאים לבין שאר נוסח הכתובה הכרחי הוא... ולידיןenan סהדי דכולי עלמא אם לא גרייעי מכלה דהדרשב"א, הרי לא עדיפי.²⁶

גם **רב צבי שפירץ** כותב, כנראה על סמך חילוקו של בעל כניסה הגדולה, שחתימתה על חוזה אינה מחייבת לגבי הוספות מיווחדות:

אם היו כתובים בהזזה סעיפים שאינם קשורים כלל לנושא העיטה, או שבכל החוזים שנעשים אין מנהג לבתו סעיפים מקיפים כאלו, והחותם סמך על נאמנותו של המתרגם שלא סיפר לו ע"כ... אין סהדי שלא ניתן המתרגם להתחייב על דברים בלתי סבירים שהעלימו ממנו, וכן אין חתימתו מחייבת אותו על דברים אלו, גם לשיטת הרשב"א אם יוכיח לביה"ד שלא הבין את הכתוב בחוזה.²⁷

דבריהם כוללים הרחבה לדבריו של בעל 'כניסת הגדולה'. הראשון חידש בחילוקו בין תשובות הרשב"א שהחתימה אינה מהווה הסכמה לעניינים נוספים שניתן לדיקק מהשתה; הרבניים קאפק ושפירץ הוסיפו וחידשו, שהחתימתה אינה מחייבת לגבי סעיפים שאין לצפות שיופיעו בשטר, גם אם הם מעיקר השטר והם כתובים במפורש.²⁸

2. חותם הנתון במצב נפשי מיוחד

בעל 'כניסת הגדולה' מציע לחלק בין תשובות הרשב"א באופן שני, המתמקד בהבנה בין כליה לבין אחרים, ובלשונו:

ויראה לך, שאני נידון לדין תרכ"ט, שהוא עיקר החיוב וה坦אים, ומסתמא העדים לא חתמו על השטר אם לא עפ"י המתחייב, אבל בתשובה זו (אלף קנ"ו), אין הפרש בעיקר החיוב וה坦אים, אלא בנסיבות, ובها איבא למימר שלא הרגישה בכר בכוונתה לדברים אלו, וכמו שמראים דברי הרשב"א...
 ועוד אפשר, שלא כתוב הרשב"א זל דעתהיפה, אלא דוקא בכלל, דאנן סהדי דאיינה מרגשת במה שכותבתה, אבל עמי הארץ, ובשאר הנשים שאינן יכולות – אינם נאמנים.²⁹

דבריו הובאו גם בשו"ת גינת ורדים, הרואה חילוק זה כפושט:

.25. כך מסבירו בשו"ת יביע אומר ג, אה"ע, יג.

.26. ע"ר תשל"ג/12, פ"ד"ר ט 152, 160.

.27. משפטיה התורה ב, טז.

.28. בדבריהם מופיע עיקרון נוסף, עליו עומד להלן, ליד הציון להע' 35.

.29. כניסה הגדולה חי"מ קמו, הגהות בית יוסף, ח.

וכבר חילק הרב בעל כה"ג חילוק ברור ופשוט דיש לחלק בין שאר נשים ועמי הארץ דאיים נאמנים, אבל כליה, אין סהדי דאיינה מרגשת במא שכתוב בכתובתה, והחילוק הוא פשוט.³⁰

נראה, שהחלוקת בין כליה לבין נשים ועמי ארצות אינה נובעת מכך שהיא תולח את חתימתה בדברי אחרים, אלא מהמצב הנפשי המיעוד בו היא מצויה. מדברי הרב מרדרכי אליו במקורה אחר עוללה, שעל פי זה יכול לטעון טענה לא ידעתה גם חתן זכר.³¹ לדבריהם, מתחדש עיקרון, לפיו קיימת הבחנה בין מי שהתקשר בהוטם בנסיבות נפשי מיוחד, שאינו מסוגל להתחזק בפרטם, לבין מי שהחותם בתנאים רגילים.

3. שטר שנכתב ע"י צד אחד

מהרי"ז ענוזל, דין בשטר ירושה שכטב זcken עיוור, ובו העביר את ירושתו מבניו אל בתו וחתנה. התעורר חשש, שמקבלי המנתה החתימו את הזcken על השטר ללא שידע מה בדיק כתוב בו. מהרי"ז דין בעניין מכמה פנים, ופסק, שככל עוד לא יעדו עדים שהזcken ידע הדיב על מה הוא חותם, אין לסמוך על חתימתו, והוא מנמק:

ולא דמי להא דתשובה הרמב"ן והרשב"א שהבאים הרב בית יוסף סימן מה הרמ"א סימן סא, דהთם ידוע שסמרק עצמו על הסופר וחותם بلا קריאה, כמבואר בתשובה הרמב"ן שם, והוציא אין זה מדין שלוש, אבל שסמרק עצמו על אמוןתו של אחרים, גומר בדעתו להתחייב בכל מה שיאמר אותו אדם אחר, ע"ש. וזה שיר דוקא כשהוא סמרק על איש אחר שאינו בעל דין ואז יש לו דין שלישי, משא"כ לגבי הבעל דין עצמו, אף שמאמיננו, איןנו גומר בדעתו להתחייב בכל מה שיאמר, דכיון שהדבר נוגע לעצמו, ודאי יש לחוש שישקר ויאמר דברים שלא עלה על דעתו להרוויח לעצמו, משא"כ באדם אחר שאינו בעל דין, והוא הנקרה שלישי, אין אדם חוטא ולא לו, והוא סマー עצמו שלא ישקר עליו ולא יפסיד אותו במא שאינו לו ריווח, וכן אמר דין דעתיה שסמרק עליו להתחייב בכל מה שיאמר, ואם אירע הדבר אח"כ שיאמר השלישי דבר שלא נתחייב המשליש בפירוש, אייכא אומדנא שקיביל על עצמו להתחייב בו, אבל אצל הבעל דין אמרנן דוראי לא קיבל על עצמו להתחייב בכל מה שיאמר, אדרבה, אמרנן שסמרק עצמו שלא יכזב בו, שהרי יכול להסבירו, ובתו הוא שלא ישבע לשקר, שאם אין אתה אומר כן, לא מעצנו ידינו ורגלינו ברוב דיני טוען ונטען, כי אם יהיו שוין מי שמאמין לבעל דין כמו המאמין לשישי, בטל דין שבועת הפקדון, דכיון שהאמינו על עצמו להפקיד עצמו בלא עדים, השתה ומלה שיכول להתחייב בכל מה שיאמר – כ"ש יוכל למוחל בכל מה שיאמר, וכן כל דין מלאה בלא עדים יהיהبطل, דכיון שמסר לו המעות והפקדון בלא עדים, גמר בדעתו להתחייב בכל מה שיאמר הנפקד או הלווה, וכן שטר אמנה.³²

.30. רבי אברהם הלוי, גינת ורדים אה"ע, ד, יד.

.31. פדר ט, עמ' 162.

.32. שו"ת מהרי"ז ענוזל, מט.

הארכנו לצטט, כדי להראות עד כמה פשוטה סבירה זו בעני המשיב, וכדי לסביר את האוזן בראיותיו. ואכן, טענתו נפסקה גם ע"י דין בז'זמננו, המסתמך על הבחןתו של מהרייא"ז.³³ הרב אברהם שרמן,³⁴ דין בהתקשרות של לקוחות עם בנק, וטעון שהכלל לפיו אין לקבל את טענת אייההבנה, אמרו דווקא כאשר צד שלישי כותב את השטר, כגון סופר שטרות, אך כאשר צד אחד כותב את השטר, והוא בודאיdag לאינטלקטים שלו, לא היה בדעת הצד השני להתחייב לכל מה שכותב בו, אלא אם כן הוקראו הדברים בפניו.³⁵ לפי זה, בהתקשרות עם בנק, יכול הלקוח לטען שלא הבין או שלא ידע, כל עוד השטר לא אושר ע"י המפקח על הבנקים. במקרה הנידון שם, הויוקה היה לגבי פרשנות השטר, וכיוון שהפרשנות המרחיבה של הבנק לא עברה הליך שכזה, אין הלקוח מחויב לה.

4. תנאים שניתנִן להניח שהחותם המוטוים לא היה מודע לקיומם

לעתים, אף כאשר התנאי שלגביו מבקש החותם לטען: "לא ידעת על מה חתמתי" הוא רגיל, ואף כאשר החווה לא נושא בידי אחד הצדדים, תתקבל טענת החותם, שלא היה מודע לתוכנו של החווה.

כך עולה מפסק דין שיצא מבית הדין הרבני הגדול בשנת תש"ג, מפי הדיינים, הרבנים שאול ישראלי, יוסף אפקח ומרדכי אליהו. פסק הדין עוסק בערעור על פסק דין של בית הדין האזרחי, שקיבל את בקשה הבעלים לגרש את אשתו בעל-כרכה, בנגד להתחייבותו בכתבובה שלא לגרשה בעל-כרכה (על פי תקנת רבנו גרשום).

אחת מטענותיו של החתן הייתה, שהוא בן לעדה שמעולם לא קיבלה על עצמה את תקנות רבנו גרשום, והוא לא הבין את המילimits העוסקות בתקנה זו ולא ידע על מה הוא חותם.

עיון בדבריהם של דייני בית הדין הרבני הגדול, מגלת דעתות שונות.³⁶

דעת הרוב (רבנים אפקח ואליהו³⁷) הייתה, שיש לדוחות את הערעור, בנימוק שהחתימה על הכתובת מחייבת את החתן רק בנוגע לסכום הכתובת או לתנאייה העיקריים. לרוב,

.33. הרב אברהם שרמן, "חוויים אחים" תחומיין ח (תשמ"ז) 164-165.

.34. הגיע לידי פסק דין של בית"ר למונות שליד המועצה הדתית מטה בנימין, שון בחוויים אחים. הדיינים (גטיין, י' וייצן, א' כהורה) טעו, שדעת הרב שרמן היא דעת יחיד, שנאמרהגב' דין בבית הדין הרבני הגדול, ולא התקבלה על דעתם אב בית הדין, הרב שי' דיבובסקי. עיון בז'זמנין, שם, מגלה, שפסק דין של הרב דיבובסקי כלל לא עסק בנושא החווים האחים. על כן, לא ברור מהיין הסיקו הדיינים, שהולך על הרב שרמן. גם בשיחה בע"פ, טען הרב שרמן, שמדובר התקבלה על דעת חבריו הרכוב עם ישיב באותו דין.

.35. מד"ר, ט. 152.

.36. החווים לקובים מדברי הרוב אפקח. הרב אליו מוסכים שלא כל חתימה מחייבת, כפי שעולה מודיענו בסתריה שבין תשובות הרשב"א (שם, עמ' 162), אלא שהוא מカリע לדוחות את הערעור מנימוקים אחרים: "ולדידי, אין צורך בכל זה לנחות בדין דין אם חתימתו מחייבת או שנחalker הוא חתן ולא הרגיש במו שחותם או שהוא לא מעיר הכתובת, כי כל מה שכתבו הפווטקים הוא מודין שהחתימה הוא כהורה, ובמנין יכול אדם להתחייב אפילו אם הוא לא חייב, משא"כ בחרם ובסבואה דין שונה, שהרי ידועה ומפורשתה המחלוקת אם אדם יכול להתחייב בשבועה או בחרם בכתב ולא מנייא בשפתיהם..." (שם, עמ' 162-163).

nidronim prutim alu b'msha v'mtan mokdam b'zn ha'zadrim, vla matkbel ul hadat shachtan la ydu b'mha ho matchiyb. am acen la ydu, hoa rishl, v'lcn chayimto tchiyb avotu. le'umtziyat, hanosch ha'standarti ainu machiyb, v'bfret shao manogd l'manhag udato shel chachtan. ledat ha'rebnim alihyo v'kapt, ha'mkraha ha'ndon domha ld'veri ha'resh'a' batsho³⁷, shehu'voda shechala la machata aina mahova re'aya l'kr shehavna at tel toceno shel ha'sc'm, ciyon "shechala aina margash". matsho' zo u'olah, shb'l makraha shbo yesh 'anun sehdi' shcoha - chayimha aina machiyb. v'kr nisach ha'reb kafach at ha'darim -

ha'rei cal gedol ha'shmu'uno ha'resh'a': cal da'an sehdi shein adam margash v'la ydu b'mha shchtab b'chayobuto a'in ha'dar machiybo... ala dubulma casadim chotom be'zmano ul mesmer d'rku li'tan al libo v'ldikdik bo, ma shain cn b'nosch ha'chayoba, shain yod'utim bror shain shom chayn yod'ut ma' k'tob ba, v'kolom no'tanim dutam be'ut shchotim ul ha'zelam am ha'o kol't at ha'reg, v'somr ha'o ul shelichta azubu ha'ms'k (=ha'msder ki'doshin) shmarah lo h'icn l'chotom v'la yoter. v'kolom yatzek mi sheho'v sib'ao v'i'amr lnu shehabul ydu o yod'ut ma' zo tkanat sho'm, ao shorosh ha'nisho'ain ao m'sder ha'ki'doshin ao chachtan ao ha'udim yod'ut ha'ir g'usha sr' ha'cel sh'lsh ma'ot li', v'ha'ir ha'o morabb m'aruba sc'omim, m'ah zo'ot chayot matracta, ndonai shehavna chamsim zok'kim, ha'sif ha'ret chamsim zok'kim, v'ud ha'knesset a'ihya sc'om, sr' ha'cel sh'lsh ma'ot li? bror shain aish m'cal ala yod'ut ma'oma, v'am cn hish tokuf l'shatr zo?³⁸

badat yichid, sofer ha'reb israeli shchayimto machiyb gam ba'open zo.³⁹
mn ha'psuk shi'za m'b'h'd ha'gadol u'olah, shgm chayimha ul shtr snctab ul ydi zdr shli'shi - "חוזה אחיד" - aina machiyb b'hachrah, v'blshuno sh'l rab kafach -

dmstama ydu ul ma'ndresh l'chotom... m'sa'c, hicca da'an sehdi, shain zo choka...
v'la go'orot zo'il, ala milata bat'uma, dmstama a'ine adam chotom ala am cn yod'ut ul ma' chotom.⁴⁰

chidush gadol yot'er m'atzano bp'suk dinim sh'l ha'rebnim bror l'yon, alihyo k'znelbogen, v'chayim ha'rzberg, m'beit ha'din l'uni'ini mm'onot sl ha'rebnot b'yerushalim.⁴¹ ho'ba l'fnihem m'sha ba'al'mana m'borgerat,

ul pi zo, zaynti l'me'ula, shorov alihyo m'scum ukroniyat l'tenuotio sh'l rab kafach, v'kr ha'bi'g dm bz, urur ha'p'dori'im, v'bfret shchtab b'm'skenot, b'it ha'din (sh, um' 154).
ha'rekti l'ho'vach zat, ciyon sh'b'f'sh'd sl "b'it ha'din l'm'monot m'teh b'nnim'in" sh'ho'vr le'yl (ha'u 34), do'ah bi'h'd at tenu'at ha'vob, shnisah l'me'ut m'urk chayimto u' ha'stemocot ul dat rab kafach: "ha'rei shain chabriy m'odim lo b'ped'r ha'n, v'ho'vru ha'din sl'cd'viro, v'z'u".

.37. sh'ot ha'resh'a' a, alfa' kn.

.38. pd'r t, 159.

.39. sh, um' 156. hoa masbir at d'veri ha'resh'a' "shein ha'chala margash" ba'open a'her: sh, ha'chala la chayimha, ala sl'la m'chata b'babul chotom.

.40. pd'r t, 160.

ששכרה דירה מכלול פלוני. בחוזה השכירות נקבע במפורש, שכל התיקונים יחולו על השוכר. אולם, האלמנה טענה שבעת שחתמה על החוזה לא ידעה קרוא וכותב, ולבן, אין להסיק מחתימתה שהיא יותרה על חובות המשכיר לתקן את הקלקולים. בנוספּ טענה, שהיא שילמה לכלול סכום גבוה מאד כמה שנים לפני כן, וסבירה שהחוביה יקחוו מסכום זה. באיכוח הכלול טוען, שלפני שחתמה על החוזה, היא קיבלה אותו לשך שלשה ימים, על-מנת שתתיעץ לגביו עם מוקרביה, "וכשחתמה הסבירו לה ודאי על זה שהוא חותמתה".⁴²

הרבניים הנ"ל קיבלו את טענת האלמנה, ופטו אותה מהיוב תשלום על התיקונים. לדעתם, לא ניתן להחיל לכאן את ההלכה הכללית שהחותם סמך וקיבל את ההתחייבויות הכלולות במסמך. כיון שלא נזכר בחוזה הסכום הגבוה ששילמה בעבר, ולא צוין במפורש שהתחייבויות בחוזה השכירות אין מתחשבות בסך זה, היא הנicha שהתשולםים אלה מknim לה זכויות. מסתבר, שאליו ידעה זאת לא הייתה חותמתה, שהרי היא מיאנה לחותם עד שיוסבר לה מה כתוב בחוזה. היא אמנם סמוכה בדעתה על אדם שייעץ לה, אך בית הדין התרשם או הניח שהמייעץ לא פירט בפניה את התנאי המכובד, אלא נתן לה עצה כללית לגבי החוזה. לו הייתה מודעת לתנאי זה ולעובדה שאינו מתחשב בתשלומיה הקורדיים, לא הייתה חותמתה.

פסק דין זה עולה, שטענה "לא ידעתה על מה החותמי" עשויה להתקבל לעיתים, אף כאשר החוזה נמסר לחותם מספר ימים לפני החתימה על מנת שייעין בו וייעוץ עם מוקרביו אם כדי לו לחתום עליו.

5. חובים שאינם סבירים

עיקנון זה הופיע כבר בדבריו של הרב צבי שפיר שצוטטו לעיל:

או שבכל החזים שנעשים אין מנהג לכתוב סעיפים מקיפים כאלו, והחותם סמך על נאמנותו של המתרגם שלא סיפר לו ע"כ... אין סהדי שלא נתן החותם אמן למתרגם להתחייב על דברים בלתי סבירים שהעלימו ממנו.⁴³

בדרכיו נראה, כאמור, שיסود דבריו הוא חילוקו הראשון של בעל הכנסת הגדולה. גישה דומה מעצנו גם בדבריו של הרב זלמן הרב נחמייה גולדברג, והוא מבסס אותה על הבנת כוונת הרשbab'a.

הרב גולדברג מנסה להתחזק עם הטענה שבדין ירושת הבית לפי ההלכה בין תפיסת השווון בין המינים הרווחת בתקופתנו ומנהגן של בנות לתבוע את זכותן בבית המשפט. הרב גולדברג מציע לחדר את מנהג שטר' חצי זכר, לפיו הבית תיטול חצי מהחلك שמקבל בן זכר. הרב מעיר, שאם הרב החתים את אבי הכהלה ואמה על שטר כזה ולא הסביר להם

.41. פסקי דין של בית הדין לדיני ממונות ולbijור יהדות ירושלים ב, רכה.

.42. מניסוח המעשה לא ברור האם מדובר בהנחה שהיא התייעצה או בידיעה ודאית, אך מדברי המשיבים עולה שהיא אכן התייעצה עם מי מוקרביה.

.43. לעיל הע' 27.

משמעותם יש לעיין אם מועיל השטר, וזאת למרות פסקי השולחן ערוך והרמ"א לפיהן החתום על שטר ואינו יודע על מה חתום, מתחייב בכל הכתוב בו. הספק מיתעורר מכוח הסברה:

MASTER SHAMAR SAID THAT SINCE THE WRITER OF THE CHECK WAS UNAWARE OF THE SIGNATURE ON IT, AND SINCE THE SIGNATURE WAS WRITTEN IN A WAY THAT COULD NOT BE READ, HE IS NOT LIABLE FOR THE AMOUNT OF THE CHECK.
MASTER SHAMAR SAID THAT SINCE THE WRITER OF THE CHECK WAS UNAWARE OF THE SIGNATURE ON IT, AND SINCE THE SIGNATURE WAS WRITTEN IN A WAY THAT COULD NOT BE READ, HE IS NOT LIABLE FOR THE AMOUNT OF THE CHECK.
MASTER SHAMAR SAID THAT SINCE THE WRITER OF THE CHECK WAS UNAWARE OF THE SIGNATURE ON IT, AND SINCE THE SIGNATURE WAS WRITTEN IN A WAY THAT COULD NOT BE READ, HE IS NOT LIABLE FOR THE AMOUNT OF THE CHECK.
MASTER SHAMAR SAID THAT SINCE THE WRITER OF THE CHECK WAS UNAWARE OF THE SIGNATURE ON IT, AND SINCE THE SIGNATURE WAS WRITTEN IN A WAY THAT COULD NOT BE READ, HE IS NOT LIABLE FOR THE AMOUNT OF THE CHECK.

לפי דבריו, הכלל לפיו חותמת אדם על מסמך מחייב אותו גם לא קרא או לא הבין את תוכנו, נובע מכך שהחתיב סマー על כך שהיבתו אותו כפי הרגיל והמקובל. לפיכך, יש לבחון כל חוות ותנאי באופן ספציפי תוך בחינת אופיים של המערבים בו, וכל שנראה שהחותם לא העלה סוג התחייבות מסוים על דעתו – לא ניתן להיבתו מכוח חותמתו.

סוף דבר

בשנת תשמ"ג חוקקה הכנסת את "חוק חוותים אחידים", שנועד להגן על לקוחות מפני תנאים מקיפים בחויזם אחידים.⁴⁴ "חוזה אחיד" הוגדר שם "נוסח של שטר שתנאיו, כולל או מקטצחים, נקבעו בידי צד אחד, כדי שיישמשו תנאים לחויזם רבים בין אנשים בלתי מסוימים במספרם או בזאתם".⁴⁵

החוק יוצר בתו דין מיוחדים啻ו בחויזם אחידים,⁴⁶ ומאפשר לספק לפנותו מראש לביה"ד ע"מ שיאשר נוסח של חוות.⁴⁷ החוק נותן סעד ללקוח נגד תנאי מkapח, בהתאם לשיקול דעתו של ביה"ד, ואף נותן דוגמאות לתנאים מkapחים.⁴⁸
על פי המבוואר לעיל, דומה כי הסעיף שמקורו לו בדיון תורה, מצא ביטוי בחוק חוותים אחידים. פוסקי ההלכה, בניגוד למה שנראה ממבט ראשון, ערמים היו בכך, שיתכנו מצבים בהם החותימה על חוות לא תבטא גמירות דעת שלמה, ולא תעיד על כך שהחותם היה מודע בעת החתום לכל פרטיו של ההסכם, ואף העניקו סעדים מתאימים, מקום שהוא צורך וצדוק בכך.

.44. הרב זלמן נחמייה גולדברג, "ירושת הבית", *תחומין ד* (תשמ"ג), עמ' 342-353.

.45. חוק חוותים אחידים התשמ"ג-1982, סעיף 1 (להלן: חוק חוות).

.46. חוק חוות, סעיף 2.

.47. בכר עוסק פרק ב של חוק חוות (סעיפים 6-11).

.48. בכר עוסק פרק ג של חוק חוות (סעיפים 12-15).

.49. חוק חוות, סעיפים 3, 4.

יתכן אף, שמדובר בתורה, הסעד המוענק למתקשר בחוזה הטוען לכך שהחתם מבלי להבין את פרטי ההסכם, רוחב מוח שמעניק החוק הישראלי. דין התורה מאפשר קבלתה של טענה מן הסוג הנזכר, לא רק ב'חוזה אחד', אלא גם במקרים שניים שונים מסוימים. הדוגמה המובהקת לכך היא, התייחסות הפסוקים להתחייבות שככובותה. אמן, יש לשים לב להבחנה בין כתובה לבין שטר אחר. ניתן לטען, שדווקא בכתבובה קיימים תנאים שאינם מחייבים, כיון שהחותם טוען להגנתו, שלא ברור על מה הוא חותם מפני שהנich שה坦בנית האחדה – פחות או יותר – נסחה על ידי תלמידי חכמים, ויסודה קבוע מדור לדור. זאת, בניגוד לחוזה, שנכתב לצורך עסקה מסוימת. לאור זאת ניתן לטען, ששטרות אחידים, אף אם אין הם מוגדרים על פי חוק כ' חוזים אחידים', כגון חוזה שכירות סטנדרטי או שטר סטנדרטי אחר⁵⁵ – אינם מחייבים את החותם בכל פרטיהם, והדבר נותן לשיקול דעתו של בית הדין. ראוי גם להזכיר, שהחוק החזויים האחידים מטפל בעיקר ב'תנאי מקפח', כלומר, בביטולו של תנאי חוזה האחד, שמעניק יתרון בלתי הוגן לאחד הצדדים לחוזה. מן המקורות אותם סקרו לעיל עוללה, שדין התורה מעניק הגנה רחבה יותר לטען שלא ידע על מה חתום. טענה זו עשויה להתකבל, בהתאם לנסיבות, אף בנוגע לתנאים כאלה לא ניתן להגדיר תנאים מקפחים, דוגמת התנאי השולל מן הבעלים את הזכות לגרש את אשתו בעל כרכה.

55. להזכיר מגדיר חוזה אחד בחזקתו שנוסח כדי שיישמש עבור מספר רב של מתקשרים, בלתי מסוימות. לפיכך הוא, גם חוזה שכירות עשוי להיחשב חוזה אחד – הערת עורך,ironon anognar]